

UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM TIZIMI MAKONINI MODELLASHTIRISH: UMUMIY METODOLOGIYA

L.M.Umarov¹

Mas'ul muallif: Umarov Lutfillo Murodilloyevich, Qashqadaryo viloyati PMM Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti kafedra mudiri (PhD), dotsent.

e-mail: E-mail: lutfulla77@gmail.com

Accepted: 08 Avgust 2026
Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Umarov, L. M. UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM TIZIMI MAKONINI MODELLASHTIRISH: UMUMIY METODOLOGIYA / L. M. Umarov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 322–325.

1. Qashqadaryo viloyati PMM Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti kafedra mudiri (PhD), dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimi makonini modellashtirish umumiy metodologiyasi ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda XX asrning oxirlaridan buyon ta'limida uzluksizlik tushunchasining evolyutsiyasi, uning zamonaviy paradigmatic asoslari va modellashtirish metodologiyasining konseptual poydevori ko'rib chiqiladi. Modellashtiriladigan makon tuzilishining axloqiy-aksiologik, ijtimoiy-gumanitar, korrelyatsion, falsafiy-uslubiy, integrativ-applikativ, interfaol-gnostik, refleksiv-baholovchi, ekologik-faoliyatli, antropotsentrik, kreativ-rivojlantiruvchi va axborot komponentlari batafsil asoslab beriladi. Shuningdek, makonni modellashtirish metodologiyasining falsafiy, umumilmiy va alohida pedagogik muammolarni tadqiq etish darajalari o'rganiladi. Makon uchun belgilangan ko'p darajalilik, bir-birini to'ldirish, manevrllilik va izchillik kabi umumiy metodologik tamoyillar hamda moslashuvchanlik, dinamizm, insonparvarlashtirish va shaxsga yo'naltirilganlik kabi o'ziga xos metodologik tamoyillar asoslab beriladi. Metodologiyani amaliyotga tatbiq etishning olti bosqichli algoritmi taklif etiladi va uning samaradorligi asoslab ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: uzluksiz kasb-hunar ta'limi, modellashtirish, metodologiya, ta'lim makoni, integrativ yondashuv, konseptual asoslar, kasbiy kompetentlik, ko'p darajalilik, fundamentallashtirish.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОСТРАНСТВА СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОБЩАЯ МЕТОДОЛОГИЯ

Аннотация. В данной статье проводится глубокий научно-теоретический анализ общей методологии моделирования пространства непрерывного специализированного профессионального образования. В исследовании рассматривается эволюция понятия непрерывности в специализированном профессиональном образовании с конца XX века, его современные парадигматические основания и концептуальный фундамент методологии моделирования. Подробно обосновываются нравственно-аксиологический, социально-гуманитарный, корреляционный, философско-методологический, интегративно-аппликативный, интерактивно-гностический, рефлексивно-оценочный, эколого-деятельностный, антропоцентрический, креативно-развивающий и информационный компоненты структуры моделируемого пространства. Также изучаются философский, общенаучный и специально-педагогический уровни методологии. Обосновываются общие методологические принципы: многоуровневость, взаимодополняемость, маневренность и последовательность, а также специфические принципы: гибкость, динамизм, гуманизация и личностная ориентация. Предлагается шестиступенчатый алгоритм практического применения методологии и демонстрируется его эффективность.

Ключевые слова: непрерывное специализированное профессиональное образование, моделирование, методология, образовательное пространство, интегративный подход, концептуальные основы, профессиональная компетентность, многоуровневость, фундаментализация.

MODELING THE SPACE OF THE SYSTEM OF CONTINUOUS PROFESSIONAL EDUCATION: GENERAL METHODOLOGY

Abstract. This article conducts an in-depth scientific and theoretical analysis of the general methodology for modeling the space of continuous specialized vocational education. The study examines the evolution of the concept of continuity in specialized vocational education since the late 20th century, its modern paradigmatic foundations, and the conceptual basis of the modeling methodology. The moral-axiological, social-humanitarian, correlational, philosophical-methodological, integrative-applicative, interactive-gnostic, reflexive-evaluative, ecological-activity, anthropocentric, creative-developmental, and information components of the modeled space structure are thoroughly substantiated. The philosophical, general scientific, and special pedagogical levels of the methodology are also studied. General methodological principles - multi-levelness, complementarity, maneuverability, and consistency - as well as specific principles - flexibility, dynamism, humanization, and personal orientation - are

substantiated. A six-stage algorithm for practical application of the methodology is proposed and its effectiveness is demonstrated.

Keywords: continuous specialized vocational education, modeling, methodology, educational space, integrative approach, conceptual foundations, professional competence, multi-levelness, fundamentalization.

Kirish. XX asrning oxirlarida uzluksiz ta'limni rivojlantirish yo'llarini izlash amalga oshiriladigan muayyan vaziyatning muhim xususiyatlari tubdan o'zgardi. Madaniy-tarixiy meros turining innovatsion ijtimoiy-madaniy meroslanishga almashinuvi sodir bo'lib, uning doirasida mazmun va amaliyotni anglash usullarini o'zlashtirish eng muhim bo'lib hisoblanadi. Uzluksiz ta'limning asosiy funksiyasi mutaxassislarning ijodiy salohiyatini oshirishga qaratildi, bu esa fanning rivojlanishi va texnologik inqilob sharoitida yangi kasbiy va pedagogik vazifalarni samarali bajarishga tayyor mutaxassislarni tayyorlash zaruratini dolzarb qilib qo'ydi.

Uzluksiz kasbiy ta'limni gumanistik g'oya va uni rivojlantirishning yo'naltiruvchi tamoyili sifatida mujassamlangan bo'lib, u mutaxassisning shaxsi va kasbiy faoliyatining uzluksizligi, integratsiyasi, individuallashuvi va ijtimoiylashuvi tamoyillarini qayta talqin qiladi. Bunday sharoitda UIKHT ning asosiy sifat xususiyati uning innovatsion yo'nalishi bo'lib, u quyidagi asosiy xususiyatlar orqali namoyon bo'ladi: (1) tubdan yangi ta'lim strategiyasini qurish - keng ijtimoiy-madaniy tajribani, yangi ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va ularni sintez qilish yangilangan mantiqiga asoslangan modellashtiriladigan makonning yaxlitligi; (2) integrativlik - ta'lim mazmuni bilan bog'liq va uzluksiz makonini modellashtirish uchun hal qiluvchi omil; (3) ko'p jihatlilik - uzluksiz UIKHT ni turli nuqtai nazardan tashkil etishning yangi yondashuvlarini tushunishni nazarda tutuvchi xususiyat; (4) universallik - turli kasbiy muammolarni hal qilish uchun yangi kasbiy bilimlarni olishning universal usullarini ishlab chiqish; (5) miqyoslilik - talabalar uchun paydo bo'layotgan ehtiyojlar va maqsadlarga muvofiq uzluksiz ta'limni olish mazmuni va usulini individual ravishda tanlash uchun zarur shart.

Pedagogika fani rivojida uzluksiz makonini modellashtirish metodologiyasi masalasiga alohida e'tibor qaratildi. A.P.Belyaeva, A.M.Novikov, V.I.Zagvyazinsky, V.V.Kraevsky, M.N.Skatkin kabi olimlarning metodologik ishlari tadqiqotimizning nazariy asosi sifatida xizmat qildi. Ilmiy-pedagogik va uslubiy adabiyotlarda uzluksiz ta'limning alohida sohalari uchun yaxlit ta'lim makonining modellari o'rganilganligini aniqlash imkoniyati tug'ildi. Biroq, uzluksiz ta'lim sohasida bunday yaxlit va tizimli metodologiyani yaratish zarurati hali to'liq bartaraf etilmagan edi.

Tadqiqot metodologiyasi. UIKHT makonini modellashtirish metodologiyasining yetakchi metodologik tamoyillari bo'lib fundamentallashtirish va integratsiya hisoblanadi. Modellashtiriladigan makon turli darajalar va ixtisoslikdagi uzluksiz ta'lim, ta'lim tashkilotlari, pedagogik-ilmiy tarkib va bir vaqtning o'zida yangi daraja yoki ixtisoslikda ikkinchi uzluksiz ta'limni olishni istagan muayyan talabalarni o'z ichiga oladi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar va amaliyotni tahlil qilish asosida UIKHT makonini modellashtirish samaradorligini ta'minlaydigan metodologiyaning konseptual asoslari shakllantirildi. Ushbu konseptual asoslar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Birinchi - nazariy-metodologik asoslar: turli darajali va turli ixtisoslikdagi uzluksiz ta'lim dasturlarini yagona nazariy-metodologik pozitsiyalarda uzluksiz ta'limning yetakchi va tashkiliy rolida birlashtiruvchi asoslar. Uzluksiz ta'limning tashkiliy-boshqaruv funksiyasi mutaxassislarni uzluksiz tayyorlash metodologiyasini amalga oshirishga qaratilgan qo'shma, maqsadli ilmiy-prognozlash faoliyatida uzluksizlikni modellashtirish maqsadini ko'zlaydi.

Ikkinchi - refleksiv-tahliliy asoslar: ta'lim-tarbiya va ilmiy-uslubiy faoliyat mazmuni, shakllari va texnologiyalariga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish va uzluksiz ta'limning samarali ishlashini ta'minlash maqsadida mutaxassislarni tayyorlash sifatini muntazam, tizimli baholash.

Uchinchi - ilmiy-uslubiy asoslar: muvofiqlashtirilgan (bog'langan, integrativ, ikki tomonlama) o'quv rejalari va dasturlariga asoslangan optimal ilmiy-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish va davlat talabalariga muvofiqligini ta'minlash; izchil o'quv-dasturiy va uslubiy materiallarni doimiy ravishda moslashtirishdan iborat.

To'rtinchi - kasbiy-kadrlar asoslari: pedagoglar va talabalar o'rtasida uzluksiz UIKHT ning modellashtirilgan makoni doirasida o'zlarining kasbiy va shaxsiy salohiyatini shakllantirish va amalga oshirish uchun innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish asosida uzluksiz ta'lim olishning variativ yo'llarini aniqlashni ta'minlaydi.

Beshinchi - axborot-uslubiy asoslar: uzluksiz UIKHT ning muvofiqlashtirilgan yakuniy maqsadlariga asoslangan muvofiqlashtirilgan integratsiyalashgan o'quv rejalari amalga oshirish uchun o'quv-kasbiy faoliyat axborot ta'minotining rivojlangan tizimiga asoslangan makonni modellashtirish.

Oltinchi - tashkiliy-boshqaruv tamoyillari: uzluksiz UIKHT makonini rivojlantirishni boshqarish uchun zarur tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini yaratishni tartibga soladi.

Tadqiqot davomida UIKHT makonini modellashtirish metodologiyasi quyidagilarni o'z ichiga olishi aniqlandi: falsafiy bilimlar tizimi; tadqiqot uchun umumilmiy tamoyillar va amallar; umumipedagogik g'oyalar, nazariyalar, tushunchalar va qonuniyatlar; pedagogika alohida fanlarning qoidalari; UIKHT bilan bevosita bog'liq bo'lgan nazariy qoidalar, modellar va texnologiyalar. Falsafiy bilimlar darajasi tadqiqot umumiy strategiyasini aniqlash va ilmiy bilim vositalarini tanlash imkonini beradi. Bizning holatimizda, dialektika qonunlari, falsafiy tamoyillar va gnoseologiya qoidalari yangi ma'lumotlarni olish va uni talqin qilish, tadqiqotning yo'nalishi va umumiy tamoyillarini - uzluksizlik, rivojlanish, tizimlilik - aniqlash uchun mantiqiy va uslubiy tamoyillar sifatida ishlatilgan.

Tahlil va natijalar. UIKHT makonini modellashtirish metodologiyasining umumiy tarkibiy-mazmuniy komponentlari quyidagilardan iborat:

1. Axloqiy-aksiologik komponent. Uzluksiz ta'lim mazmunining axloqiy-gumanistik salohiyatini aniqlash va har tomonlama qo'llashni o'z ichiga olgan, uzluksiz ta'limning aksiologik (qadriyat), axloqiy va mental jihatlariga urg'u

beradigan komponent. Ushbu komponent talabalarda vatanparvarlik, fuqarolik mas'uliyati, kasbiy mas'uliyat tushunchasining chuqur anglashini shakllantiradi.

2. Ijtimoiy-gumanitar komponent. Ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega materiallarni, axloqiy tanlov vaziyatlarini, kasbiy faoliyat oqibatlari uchun axloqiy javobgarlik masalalarini o'z ichiga oladi. Bu komponent mutaxassisning insoniylik qadriyatlarini tushunishini va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini aniqlashini ta'minlaydi.

3. Korrelyatsion komponent. Uzluksiz UIKHT makonining ko'p qirrali tabiyati tufayli yuzaga keladigan modellashtiriladigan makon subyektlarining sinkrokorrelyatsion aloqalari va o'zaro bog'liqliklarini hisobga olgan holda izchillik va integratsiya tamoyilidan foydalanishni faollashtirishga qaratilgan.

4. Falsafiy-uslubiy komponent. Nazariy qoidalarni falsafiy asoslashni, konseptual yondashuvlarni muvofiqlashtirish usullarini, parallel o'zlashtirilayotgan mutaxassisliklar mazmunining asoslarini aniqlash va har tomonlama tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu komponentning mazmuni biluv, kasbiy, kommunikativ va akmeologik faoliyat jihatlarini o'z ichiga olgan metodologik madaniyatni shakllantirish masalalarini qamraydi.

5. Integrativ-applikativ komponent. Modellashtiriladigan makonning tarkibiy komponentlari, ta'lim tashkilotlari va kasbiy ta'limning turli sohalari o'rtasida ko'p tomonlama integrativ-korrelyatsion ilmiy-uslubiy aloqalarni o'rnatish va ulardan foydalanishga asoslangan komponent. Ushbu komponent dunyoning barcha xilma-xilligida yaxlit tasavvurni shakllantirish va kasbiy-pedagogik faoliyat uchun qadriyat mezonlarini ishlab chiqishni ta'minlaydi.

6. Interfaol-gnostik komponent. Tabiiy va gumanitar fanlar usullarining integratsiyasini, modellashtiriladigan mazmunni nazariy darajada o'zlashtirishni ta'minlaydigan bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tafakkurining kategoriyali apparatining yaxlit tuzilmasini shakllantirish.

7. Refleksiv-baholovchi komponent. Uzluksiz ta'limining integrativ mazmunini o'zlashtirish natijalarining refleksiyasiga qaratilgan, o'z-o'zini baholash, kasbiy o'sish traektoriyasini aniqlash imkonini beruvchi komponent.

8. Ekologik-faoliyatli komponent. Integrativ yondashuvga asoslangan, bo'lajak kasbiy-pedagogik faoliyatning ekologik jihatlarini amalga oshirishga qaratilgan komponent. Ushbu komponentni amalga oshirish mutaxassisning shaxsiy va kasbiy jihatdan ahamiyatli fazilatlarining umumlashtirilgan tizimi sifatida kasbiy-ekologik tayyorgarlikni shakllantiradi.

9. Antropotsentrik komponent. Mutaxassisni atrofda dunyo bilan ko'plab aloqalarida - ijtimoiy-madaniy, axloqiy va kasbiy-pedagogik kontekstdagi o'rni va rolida - kasbiy-pedagogik faoliyatning obyekti va subyekti sifatida belgilaydigan komponent.

10. Kreativ-rivojlantiruvchi komponent. O'qitishning informativ o'qitish tamoyillarini konseptual-tahliliy tamoyillar bilan izchil almashtirish va shaxsning to'liq namoyon bo'lishi, o'z-o'zini ifoda etishi va o'z-o'zini ro'yobga chiqarishi uchun shart-sharoitlar yaratadigan shaxsiy-faoliyatli o'qitish texnologiyalaridan keng va ko'p darajali foydalanishdan iborat komponent.

11. Axborot komponenti. Yangi axborot texnologiyalarining shaxs rivojlanishiga ta'sirining o'ziga xosligini inobatga oladigan, jamiyatni axborotlashtirish paradigmasini shakllantirish va axborot oqimlarining o'sishi sharoitida mutaxassisning axborot madaniyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan komponent.

Ushbu komponentlarning barchasi yagona yaxlit tizim sifatida ishlaydi va mutaxassisning har tomonlama - intellektual, axloqiy, kasbiy va ijtimoiy - rivojlanishini ta'minlaydi. Har bir komponent boshqasi bilan dialektik aloqada bo'lib, ularning integratsiyasi UIKHT makonining umumiy sifat darajasini belgilaydi.

Uzluksiz ta'lim makonini qurish metodologiyasi uchun quyidagi umumiy metodologik tamoyillar aniqlandi. Birinchi - makon ko'p darajaliligi tamoyili: oliy ta'lim (mutaxassislik), fuqarolik o'rta uzluksiz ta'limi va qo'shimcha kasbiy ta'limi darajasida mutaxassislarni tayyorlashga imkon beradigan bir nechta uzluksiz ta'limi darajalarining mavjudligini nazarda tutadi. Ikkinchi - bir-birini to'ldirish tamoyili: tayanch va qo'shimcha uzluksiz ta'limi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soladi. Uchinchi - manevrlilik tamoyili: kasbiy ta'lim faoliyati sohasida ta'lim manevri yoki ikki va undan ortiq sohalarda parallel uzluksiz ta'limni olish imkoniyatini amalga oshiradi. To'rtinchi - izchillik tamoyili: talabalarining modellashtiriladigan makonda barcha ehtimoliy yo'nalishlar bo'yicha erkin harakatlanishini ta'minlaydi.

Bundtan tashqari, o'ziga xos metodologik tamoyillar ham aniqlandi: moslashuvchanlik va dinamizm tamoyili, mazmunni shaxs ehtiyojlari va jamiyatdagi raqobatbardoshlik dinamikasiga muvofiq o'zgaruvchanligi; yaxlit intellektual shaxsni har tomonlama rivojlantirish uchun optimal sharoitlar; mavjud ilmiy yondashuvlarni integratsiya qilish va yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirish, jumladan, tarixiy-metodologik, tizimli-integrativ, mazmunli-izchil, qiyosiy-taqqoslovchi, fundamental-yaxlit va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv talaba shaxsini shakllantirish va ta'limni bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash sifatida an'anaviy tushunishni yengib o'tishga qaratilgan. Tizimli-integrativ yondashuv o'z infratuzilmasiga ega bo'lgan, o'z maqsadlari va qonuniyatlariga muvofiq rivojlanadigan va bir vaqtning o'zida jamiyatning o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy hayotining ajralmas qismi bo'lgan yaxlit model sifatida qaraladi.

UIKHT makonini modellashtirish metodologiyasini amaliyotga tatbiq etish algoritmi. Metodologiyani amaliyotga tatbiq etishning oltita bosqichi mavjud: (1) uzluksiz UIKHT makonini modellashtirish boshlang'ich darajasini va modellashtirish uchun rejalashtirilgan sohalarini aniqlash - marketing; (2) makon subyektlarining integratsiyalashgan maqsad va vazifalarini aniqlash va zarur meyoriy-huquqiy bazani yaratish; (3) UIKHT makonini modellashtirish va yaratishda ishtirok etuvchi ta'lim tashkilotlarining resurs imkoniyatlarini tahlil qilish; (4) uni amalga oshirish uchun integratsiyalashgan mazmun va texnologiyalarni ishlab chiqish - ta'lim dasturlari, o'quv dasturlari va ish dasturlari, o'quv-metodik ta'minot va axborot resurslari; (5) turli integratsiya vektorlari - vertikal, gorizontal, parallel, aralash - asosida o'quv jarayonini tashkil etish; (6) maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida talabalarni tayyorlash natijalarini tizimli

monitoring qilish va qiyosiy tahlil qilish.

Ushbu olti bosqichli algoritm tipologik algoritmi sifatida ishlatilishi mumkin, chunki UIKHT makoni o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish salohiyatiga ega bo'lib, ta'lim makonining yagona ta'lim maqsad va vazifalariga ega bo'lgan yagona ijtimoiy-madaniy organizm sifatida ishlashini ta'minlaydi. Makonni modellashtirish omillaridan biri bo'lib zamonaviy, yuqori harakatchan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda bilimlarni yangilash dinamikasining ortib borayotganligi hisoblanadi, chunki bugungi kunda innovatsiya va uzluksizlik kasbiy ta'lim sifatidagi o'zgarishlarning strategik kafolati deb qabul qilingan.

Xulosa. Uzluksiz ta'lim makonini modellashtirish metodologiyasi quyidagi samaradorlik ko'rsatkichlariga erishishni ta'minlaydi: o'quv jarayoniga rahbarlik qiluvchi bo'lajak o'qituvchilar uchun umumiy va kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishi; talabalarining kasbiy yo'nalishga ega variativ ta'lim dasturlarini oqilona tanlashini ta'minlash; talabalar va o'qituvchilarning kasbiy ijodkorligi sohasidagi innovatsiyalar doirasini kengaytirish; makonning asosiy komponentlarini yaxlit ta'lim tizimi sifatida integratsiya darajasi.

Metodologiya natijasi - UIKHT tizimini ko'p funksiyali kasbiy rivojlanishga qaratilgan yaxlit pedagogik tizim sifatida ishlashini ta'minlash bo'lib, bu ta'lim makonining yaxlitligini kafolatlaydi. Integrativlik kasbiy ta'lim tizimining ochiqqligini ta'minlaydi, talabalarining subyektiv tayyorgarligini va uzluksiz kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish istagini shakllantiradi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy va amaliy ishlar zamonaviy davlatning ta'lim salohiyatini mustahkamlashga va raqobatbardosh yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Belyaeva A.P. Integrative tendencies in vocational education. - SPb.: RGPU, 1998. - 172 p.
- [2] Novikov A.M. Methodology of educational activity. - M.: Egves, 2005. - 488 p.
- [3] Zagvyazinsky V.I. Theory of learning: a modern interpretation. - M.: Academy, 2016. - 192 p.
- [4] Kraevsky V.V. Methodology of pedagogy: new stage. - M.: Academy, 2006. - 400 p.
- [5] Skatkin M.N. Problems of modern didactics. - M.: Pedagogika, 1984. - 96 p.
- [6] Gershunsky B.S. Philosophy of education for the 21st century. - M.: Sovershentstvo, 1998. - 608 p.
- [7] Asqarov A. Xalq ta'limi xodimlari malakasini masofadan oshirish tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori diss. - T.: 2017. - 250 b. Шахмарова Р.Р. Непрерывное образование – основа развития личности в современном обществе / Международный научно-исследовательский журнал. №05 (59), Часть 2. Май. – с. 85-87.